

DORËSHKRIMET ORIENTALE NË ARKIVIN E KOSOVËS

Në Kosovë sot ruhen ende një numër i rëndësishëm koleksionesh të dorëshkrimeve në gjuhët orientale,¹ shumë të ndryshme për nga përmbajtja, prejardhja dhe vlera shkencore artistike. Një numër i konsiderueshëm i këtyre librave në dorëshkrim janë mjaft të vjetër. Ato datojnë, me sa dihet deri më sot, që nga gjysma e shekullit XIV, ndërsa më të rinjtë arrijnë gjysmën e parë të shek. XX.² Sipas një hulumtimi ende të pambaruar, sot në Kosovë mendohet të ketë afro 3000 dorëshkrime orientale. Një numër i konsiderueshëm i këtyre dorëshkrimeve vijnë nga bibliotekat private dhe nga bibliotekat publike, që në territorin e Kosovës është provuar të jenë që nga fillimi i shek. XV.³ Ka nga ato që janë shkruar e kopjuar në Kosovë, po ka edhe nga anë të ndryshme të Botës Islame.

Në shekujt e kaluar, gjatë kohëve të vështira nëpër të cilat kaloi populli i Kosovës, një numër i madh i këtyre dorëshkrimeve të çmueshme u dogjën, u zhdukën apo u humbën gjurmët. Disa prej atyre dorëshkrimeve, shumica vepra të autorëve a të kopjuesve shqiptarë, u dërguan nëpër biblioteka të ndryshme, si në Turqi, Bosnjë, Bratislavë, Beograd dhe në vende të tjera. Dorëshkrime të autorëve e të kopjuesve shqiptarë, si të Suziut, Mustafa Shem'iut, të Jahja bej Dukagjinit dhe shumë e shumë të tjerëve, gjejmë në Bibliotekën e Gazi Husrev-beut në Sarajevë,⁴ në Bibliotekën e Arkivit të Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Serbisë, në Beograd,⁵ në Bibliotekën Universitare të Bratisllavës.⁶ Në Bibliotekën e Universitetit të Beogradit gjithashtu gjenden afro 100 dorëshkrime të autorëve dhe të kopjuesve shqiptarë, të cilat kësaj biblioteke ia ka dhuruar Ismet Imami nga Peja,⁷ etj.

Shënimet e vëna në disa nga dorëshkrimet orientale që janë ruajtur deri më sot, tregojnë më mirë se ç'pasuri e madhe është ruajtur nëpër bibliotekat e vjetra. Ajo që ka mbetur nga këto dorëshkrime të vlefshme, ruhet në disa institucione të Kosovës: në Bibliotekën e Gazi Mehmed Pashës në Prizren ruhen

afro 200 dorëshkrime; në Bibliotekën Kombëtare e Universitare të Prishtinës afro-600; në bibliotekën e medresesë "Alauddin" të Prishtinës afro-400 dhe në Arkivin e Kosovës 99 dorëshkrime. Natyrisht, dorëshkrime të tilla të vlefshme ka edhe nëpër xhami dhe në biblioteka private, të cilat deri tani nuk janë regjistruar.

Dorëshkrimet e mbetura si numër, përfaqësojnë një pjesë fare të vogël të asaj pasurie intelektuale që ka ekzistuar ose që ka qarkulluar gjithandej në vendin tonë një pjesë-vepra origjinale të autorëve shqiptare. Themi kështu, sepse libri, në shtëpitë muslimane ka zënë vend të rëndësishëm, sidomos Kurani, si libër themelor i fesë islame. Edhe dorëshkrimeve me autografe apo atyre të kopjuara nga origjinali, u është kushtuar kujdes i veçantë. Kjo shihet nga shënimet, vulat dhe firmat që i kanë vënë në faqet e këtyre dorëshkrimeve pronarët e tyre. Në dorëshkrimin unikal "*Sherh rahati el-kulub*",⁸ të prishtinasit Pir Muhamed efendiut, e që ruhet në Arkivin e Kosovës, shkruhet se ky dorëshkrim ishte marrë me vete gjatë shpërnguljes së popullatës shqiptare të Prishtinës më 1680 për në Sirez (Greqia e sotme); atje ky dorëshkrim kishte mbetur për afro një shekull, derisa disa tregtarë të vëmendshëm prishtinas e kishin blerë dhe ia kishin kthyer bibliotekës së medresesë së Prishtinës.

Jo shumë moti, nuk kishte shtëpi të shqiptarëve muslimanë që të mos kishte më shumë se një "*qitap*" apo libra e dorëshkrime islame, të vendosura dhe të ruajtura me kujdes në raftet e odave shqiptare, përveç atyre që gjendeshin nëpër xhami, medrese, etj. Edhe sot, aty - këtu, ndër shtëpitë shqiptare muslimane, falë kujdesit të individëve me kulturë dhe vetëdije historike mbi vlerat fetare islame dhe tradicionale-mund të gjenden dorëshkrime islame, ndonëse ish-sistemi komunist dhe lufta e fundit në Kosovë kanë varfëruar dukshëm këtë pasuri kulturore të popullit tonë. Dorëshkrimet e mbetura, që ruhen qoftë nëpër institucionet tona, qoftë nëpër bibliotekat private, thënë ndryshe, paraqesin "*mohikanin e fundit*" të kësaj "*dinastie*" - të dorëshkrimeve islame-orientale.

Ndonëse, me dorëshkrimet orientale në Kosovë janë marrë orientalistët e njohur dr. Hasan Kaleshi,⁹ dr. Mehmed Mujezinoviç,¹⁰ dr. Feti Mehdiu,¹¹ dhe ndonjë tjetër, të cilët do të botonin ndonjë dorëshkrim,¹² megjithatë, për t'i nxjerrë këto

dorëshkrime nga harresa, nga specialistët e kësaj fushe ende nuk ka ndonjë evidentim të plotë, p. sh. një katalog të këtyre dorëshkrimeve. Kjo, fatkeqësisht, është pasojë e mosnjohjes së vlerave të këtij thesari të çmuar.

Duke u nisur nga ky fakt dhe duke dashur të qartësojmë vlerën e lartë kulturore-historike që kanë këto dorëshkrime, në vazhdim po paraqesim të dhëna për dorëshkrimet arabe, turke dhe persiane që ruhen në Arkivin e Kosovës të Prishtinës.

Edhe pse në Arkivin e Kosovës nuk kanë munguar specialistë orientalistë, këto dorëshkrime kanë mbetur të panjohura dhe nuk janë bërë pjesë e literaturës ndërkombëtare, së cilës i përkasin. Madje nuk janë as të regjistruara. Prandaj, evidentimi dhe studimi i këtyre dorëshkrimeve nuk qe një punë e lehtë. Kjo edhe për faktin se në gjuhën shqipe nuk kemi ndonjë katalog, bibliografi a studim të mirëfilltë të dorëshkrimeve orientale.

Ndërkaq, të merresh me dorëshkrime, çfarëdo qofshin ato, do të thotë, sikurse u është bërë e njohur të gjithë atyre që merren me dorëshkrime, të dish të lexosh shkrimet e njerëzve të ndryshëm me llojllojshmëritë dhe karakteristikat e tyre, aq më tepër të atyre në gjuhët orientale. Kjo bëhet edhe më e vështirë kur dihet se dorëshkrimet paraqesin, para së gjithash, emocionet e shkruarit në raport me librin që ai ka shkruar /kopjuar; përmes dorëshkrimit, paraqiten edhe karakteri dhe ndjesitë e shkruarit /kopjuarit. Kjo, mbase, i bën dorëshkrimet edhe më të veçanta, dhe më me vlerë, por për studiuesit paraqet një problem më shumë.

Në Arkivin e Kosovës, sikurse u tha, përveç një numri relativisht të madh dokumentash të rëndësishme në gjuhët orientale, ruhet edhe fondi i dorëshkrimeve osmane në formën e veprave të plota të pabotuara, me gjuhë bazë arabishten, turqishten, persishten dhe gjuhën shqipe, me grafi arabe. Këto dorëshkrime që ruan Arkivi i Kosovës, përbëjnë një fond antikuar dhe, për hir të respektimit të vlerës që përfaqësojnë këto dorëshkrime, do të ishte me e drejtë, siç do të thoshte pr. dr. Shaban Sinani, të quheshin "libra/vepra të mbetura në dorëshkrim",¹³ sepse, përveç të tjerash, tri prej tyre janë dorëshkrime unikale dhe pasurojnë listën botërore të

dorëshkrimeve orientale, madje njëri është autograf.

Kronologjia e dorëshkrimeve orientale në Arkivin e Kosovës fillon me fjalorin në dorëshkrim arabisht-persisht "Tuhfe es-Sibjan",¹⁴ i kopjuar me 841/1437-8, kurse më i riu është dorëshkrimi unikal-autograf në gjuhën arabe i muftiut të Prizrenit, Rrustem ef. Shporta, me titull "Risale fi bejani Esmail-lahi te'ala ve esmai nebijjina alejhis-selam ve esmai xhemi'l-lenbijai-lmedhkureti fi-I-Kur'ani-l'adhim",¹⁵ shkruar më 1925. Shtrirja kronologjike e këtyre dorëshkrimeve përfshin pesë shekuj, XV - XX. Numri sipas shekujve, respektivisht: në shekullin XVII (21 dorëshkrime të tillë), në shek. XVIII (19), në shek. XIX (13), etj.

Numri i përgjithshëm i dorëshkrimeve orientale që ruhen në Arkivin e Kosovës, arrin në 69 kodekse ose në 99 vepra dorëshkrim. Dyzet dorëshkrime janë të përmbledhura në 10 "mexhmu'a",¹⁶ të cilat në koleksionet e dorëshkrimeve i takojnë atij lloji të dorëshkrimit që është më e vështirë ta përpunosh, sepse përmbajtja e "mexhmu'a"-së është e shumëllojshme, autorë të shumtë, të njohur e të panjohur, koha e hartimit të tyre, po ashtu, e ndryshme etj.¹⁷

Nga këto dorëshkrime, 74 janë arabisht, 19 - turqisht, 2 - persisht, 1 - persisht-turqisht, 1 - arabisht-turqisht, 1 - arabisht-persisht dhe 1 në gjuhën shqipe me grafi arabe. Tri prej këtyre, siç u tha, janë unikale dhe datojnë: një në vitin 1561 ("*Sherh Rahati el-kulub*"), një në vitin 1885 ("*Ixhazetnameja*")¹⁸ dhe një në vitin 1925 ("*Risale fi bejani Esmail-lahi te'ala ve esmai nebijjina alejhis-selam ve esmai xhemi'l-lenbijai-lmedhkureti fi-I-Kur'ani-l'adhim*"). Unikale supozohet të jenë edhe poezitë e Dervish Salihut (në gjuhën shqipe dhe turke) të vitit 1909.¹⁹ Këto dorëshkrime kanë peshë të posaçme dhe i vlerësojmë si shumë të rëndësishme.

Midis dorëshkrimeve orientale që gjenden në Arkivin e Kosovës, mbizotërojnë tema fetare, juridike dhe filozofike. Nuk mungojnë as shkrimet letrare dhe, sidomos-gjuhësore, e madje as të shkencave natyrore. Nga këto, një është dorëshkrim-kopjim i Kuranit fisnik, 5 nga fusha e tefsirit, 4 nga fusha e hadithit, 19 nga jursiprudenca islame (fikh), 21 nga etika (ahlak), 2 nga dogmatika islame (akaid), 22 nga gjuha (gramatikë, sintaksë),

1 nga retorika, 8 nga poezia, 3 nga misticizmi (tesavvufi), 3 nga filozofia, 3 kanunname, 1 nga historia, 1 biografi, 1 diplomë, 3 fjalorë dhe 1 enciklopedi.

Numrin më të madh të këtyre e përbëjnë dorëshkrimet në fushën e gjuhësisë, etikës dhe jurisprudencës islame, po ka edhe në fusha të tjera.

Në literaturën e jurisprudencës islame, vend kryesor zënë veprat që kanë të bëjnë me rregullat e namazit dhe obligimet e tjera fetare.

Shumica e këtyre dorëshkrimeve janë mësuar si libra didaktikë nëpër medresetë e kohës. Autorë të këtyre dorëshkrimeve janë ylematë më eminentë të Botës Islame, si: Ibrahim Halebiu, Imam Bejdaviu, Birgeviu, Taftazani, Xhurxhani, Taberaniu, Ibn Hishami, Tashkopruzade, Ibn Kemal Pasha, Fenari, Kuduriu, Shem'iu, Hafizi e të tjerë. Kopjimin e tyre e kanë bërë ylema dhe personalitete të ndryshme në vende të ndryshme, duke filluar nga kopjuesit shqiptarë në viset shqiptare e deri në vendet më të largëta të Botës Islame.

Të gjitha dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës janë të shkruara vetëm në letër. Llojet e letrës janë nga më të ndryshmet, nga ajo më e thjeshta, e vrazhdë dhe më pak rezistuese, deri tek ajo më cilësorja - e lëmuar, shkëlqyese dhe rezistuese ndaj kohës. Shumica e dorëshkrimeve kanë ruajtur, pothuaj të pandryshuar pamjen dhe ngjyrën e letrës mbi të cilën janë shkruar, si dhe qartësinë dhe lexueshmërinë e shkrimit. Për nga ngjyra, më shpesh takohet ajo që anon në të verdhë dhe tjetra-në të bardhë. Në një letër karakteristike, në një si papirus, që vlen të veçohet, është kopjuar vepra "*Muhtesar el-Vika*".²⁰

Përsa i takon bojës, në shumicën e dorëshkrimeve është përdorur boja e zezë (*myreqep*), e cila i përgjigjet cilësisë së tushit të sotëm. Kjo lloj boje ka ruajtur shkëlqimin e saj gjatë shumë shekujve. Për zbukurimin e shkrimit, për titujt dhe nëntitujt në dorëshkrime, për kryeradhët, për të theksuar ajetet, hadithet, vendet e rëndësishme në tekst apo për të kornizuar tekstin, është përdorur edhe boja e kuqe. Ndërsa unvanet (ilustrimet) në hyrje të tekstit janë shkruar me bojëra të ndryshme, sipas ngjyrës: të kuqe, ngjyrërozë, ngjyrë e bardhë, ngjyrë e kaltër etj. Një ngjyrë

tjetër mjaft shkëlqyese e praktike që është përdorur në dorëshkrimet orientale, është padyshim ngjyra e arit, që dorëshkrimeve u jep një bukuri të rrallë.

Përsa i përket formës së jashtme, këto dorëshkrime janë të formatit të ndryshëm. Më i madhi është ai i formatit 32 x 20 cm.

Përsa i takon llojit të shkrimit, shumica e dorëshkrimeve që ruhen në Arkivin e Kosovës, janë të shkruara me shkrimin arab "nes'h", që dallohet për linja të qeta dhe të rrumbullakëta, me një përshkrim të përpiktë të gërmave, i kursyer nga teprimet, fryrjet e panevojshme dhe fjalët e tepërta. Germat rreshtohen me vijë horizontale, në të njëjtën largësi.²¹ Për arsye të strukturës shumë korrekte, të thjeshtë dhe të gjatë, shkrimi "nes'h" është zgjedhur edhe si shkrim shtypi, prandaj shumica e dorëshkrimeve janë të shkruara me këtë lloj shkrimi. Disa nga dorëshkrimet që ruhen në Arkivin e Kosovës, janë të shkruara edhe me shkrimin arab "ta'lik", sidomos vepra komentuese, të shkruara në margjina etj. Ka nga dorëshkrimet që janë shkruar me shkrimin arab "nes'h" me elemente të "ta'lik"ut dhe anasjellas. Vetëm një dorëshkrim ("Ixzazetnameja") është shkruar me shkrimin arab "thuluth", i cili përgjithësisht takohet rrallë në dorëshkrimet orientale. Shumica e dorëshkrimeve orientale që ruhen në Arkivin e Kosovës, dallohen për kaligrafinë e tyre të jashtëzakonshme; një pjesë e tyre janë të ilustruara; vetëm dorëshkrimi i veprës "Ma'rifetname-i Hakki"²² ka dhjetëra ilustrime jashtëzakonisht të bukura; disa të tjera janë të lidhura dhe të zbukuruar në mënyrë artistike dhe me ornamente të mrekullueshme.

Kaligrafia e bukur, unvanet, arabeskat origjinale me koloritin e gërshetimeve të florës, ornamentet me motive të ndryshme në kapakët e dorëshkrimeve etj., paraqesin shembuj të shkëlqyer të kaligrafisë dhe të artit islam në përgjithësi. Disa prej këtyre dorëshkrimeve, për nga vlera artistike që kanë, na thotë mendja, bëjnë pjesë ndër krijimet më të bukura të kaligrafisë islame në botë.

Në shumicën e dorëshkrimeve orientale në Arkivin e Kosovës, pranë tekstit të veprës bazë, gjenden edhe shënime të ndryshme të cilat kanë rëndësi të veçantë, sepse ofrojnë një varg informacionesh interesante, të cilat nuk është e domosdoshme

të jenë ekskluzivisht të lidhura me tekstin e veprës dhe autorin e saj. Ato nuk janë përherë të lidhura me kohën dhe hapësirën e prejardhjes së tekstit të veprës së kopjuar. Ato shënime, përveç kopjesit të veprës, i kanë vënë, të shumtën, edhe pronarët e veprës në dorëshkrim e madje, edhe lexuesit dhe shfrytëzuesit e saj.

Disa pronarë kanë vënë firmat dhe vulat e tyre e, nganjëherë edhe ndonjë shënim tjetër me përmbajtje që nuk ka qenë gjithnjë e domosdoshme të ketë pasur lidhje me autorin a veprën, por që është interesante për studimin e së kaluarës së vendit nga i cili vinte autori i shënimit. Kështu, shpeshherë gjejmë të dhëna se cili dorëshkrim është lënë vakëf për këtë apo për atë xhami, për këtë apo për atë medrese, pastaj kush ka qenë pronari i atij dorëshkrimi, madje duke shënuar edhe vitin se kur ka kaluar apo ka qenë në pronësi të tij dorëshkrimi. Në këtë mënyrë, njihemi me emrat e pronarëve të bibliotekave të asaj kohe dhe fitojmë një pamje të mirë për numrin e bibliotekave. Me anë të atyre shënimeve mund të vërtetohet edhe se ç'rrugë ka kaluar dorëshkrimi që nga paraqitja e tij e deri në ditët tona, pastaj në ç'mënyrë është bërë pronësi e tij, me dhurim (të shumtën e rasteve), me blerje apo me anë të trashëgimisë.

Nga vakëflënësit, në dorëshkrimet që ruhen në Arkivin e Kosovës, më së shpeshti takohen emrat dhe vulat e pinjollëve dhe dinjitarëve të familjes Xhinolli:²³ Maliq pasha, Jashar pasha, Bahtijar pasha, pastaj biblioteka e myftiut të Prishtinës, Hysejn efendi haxhi Sadikut, biblioteka e familjes Junusi, po nga Prishtina, etj.

Nga sa u tha me lart, mund të përfundojmë se dorëshkrimet orientale, në përgjithësi, dhe ato që ruhen në Arkivin e Kosovës, në veçanti, me tërë kompleksitetin e tyre, për historianë, orientalistë, ekspertë të paleografisë arabe, të kaligrafisë dhe të artit aplikativ, - paraqesin dokumentacion të klasit të parë për hulumtim.

---

¹ Me *dorëshkrime orientale* kuptojmë të gjitha shkrimet me dorë në gjuhën arabe, turke, persiane dhe në gjuhën shqipe të shkruara me grafi arabe.

² Në Bibliotekën Kombëtare Universitare të Prishtinës ruhet dorëshkrimi,

deri më tani më i vjetri në Kosovë, i kopjuar në vitin 1347. Sipas informatës së z. Nehat Krasniqi, punonjës shkencor në këtë Bibliotekë, me rastin e hapjes së Ekspozitës së librave të rrallë në Bibliotekën Kombëtare Universitare të Prishtinës, dt. 11 prill 2003.

³ Hasan Kaleshi, *Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda*, Gjurmime Albanologjike, 1, Prishtinë, 1962, f. 92; Grup autorësh, *Suzi Çelebi*, Prizren, 1998, f. 211-212; Raif Virmiça, *Kosova'da osmanli mimari eserleri*, I, Ankara, 1999, f. 181.

⁴ Shih: Grup autorësh, *Katalog arapski, turski i perzijskih rukopisa*, svjeska I-VIII, Sarajevo - London, 1963 -1999.

⁵ Momæilo Stojakoviæ, *Knjizevna manuscripta turcica u Arhivu SANU*, Priloz za Orijentalnu Filologiju, v. 31, Sarajevo, 1981, f. 77-78; B. Kovaceviæ, *Arhiv Serpske Akademije nauka u Beogradu*, "Arhivist", br. 3-4, Beograd, 1957, f. CXCIII-CCXVI.

⁶ *Arabische, turkische und persische handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava*, përgatiti Jozef Blaškoviæ, Bratislava, 1961.

⁷ Hasan Kaleshi, *Spomenici islamske arhitekture i orijentalni rukopisi*, Kosova nekad i danas, Beograd, 1973, f. 478.

⁸ Është komentim i gramatikës arabe "*Merah el-Ervah*" të autorit Ahmed bin' Ali bin Mes 'ud (jetoj në shek. VIII/XIV). Ndërsa komentimin më 967/1559 e ka bërë Pir Muhammed bin mevlana Mustafa ibn mevlana Halil ibn mevlana el-haxhi' Aliu nga Prishtina dhe komentimin e tij e ka titulluar "*Sherh Rahati el-kulub*" - ("*Komentim (i veprës) Qetësia e zemrës*"). Kopjimi i këtij dorëshkrimi është bërë ditën e xhuma, më 28 shaban të vitit 969/1561, në vendin e quajtur Sulltan Jajllagi, afër Kalasë së Mardinit të Ojjarbekrit në Turqi, nga dijetari dhe kaligrafisti i vërtetë Ahmed Muhammedi, po ashtu nga Prishtina.

⁹ Hasan Kaleshi, *Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda*, Gjurmime Albanologjike, 1, Prishtinë, 1962, f. 91 -118; I njëjti: *Spomenici islamske arhitekture i orijentalni rukopisi*, Kosova nekad I danas, Beograd, 1973, f. 467 - 478.

¹⁰ Mehmed Mujezinoviæ, *Kolekcija Orijentalnih rukopisa biblioteke Mehmed-Pašine dzamije u Prizrenu*, Starine Kosova, br. II-III, Priština, 1963, f. 198 - 205.

¹¹ Dr. Feti Mehdiu, *Islam kod albanaca u svjetlu rukopsinih djela*, Zbornik radova VII Medzunarodnog islamskog simpozija, Zagreb, 1997, f. 73 - 86; I njëjti, *Dorëshkrimet orientale pasuri e rrallë*, "Bota e Re", 25 maj, Prishtinë, 1988.

¹² Sadik Mehmeti, *Disa dorëshkrime islame në Arkivin e Kosovës*, "Dituria Islame", nr. 150, Prishtinë, 2003, f. 94-97. Nehat Krasniqi, *Vasijetnameja e mulla Dervish Pejës*, "Studime Orientale", nr. 2, Prishtinë, 2002, fq. 3-52; I njëjti, *Kronika (menakib) e Tair efendiut burim i rëndësishëm për historinë e kulturës në Prizren gjatë periudhës turko-osmane*, "Edukata Islame", nr. 57, Prishtinë, 1995, f. 59-72.

¹³ Shaban Sinani, *Dorëshkrimet orientale dhe tradita kulturore e Shqipërisë*, "Perla", nr. 1-4, Tiranë, 2001, fq. 30.

¹⁴ Përktheu në gjuhën turke Shejh Jusuf Da'i (biografia e të cilit nuk është e njohur). Kopjimin e ka bërë një anonim, ndoshta njëfarë Taxhedini, ditën e xhuma, në mesin e muajit muharrem të vitit 841/1437-8. Ka format 14x10 cm. Teksti 10x7 cm. Përmbledh 120 faqe.

¹⁵ Dorëshkrimi është autograf dhe unikal. Është në gjuhën arabe, i shkruar me shkrimin arab nes'h shumë të bukur dhe shumë korrekt. Ka format 42x17 cm. Teksti 40x15 cm. Ka gjithsej 12 faqe. Vepra është shkruar gjatë kohës që autori

ishte në burg në muajin shaban të vitit 1344/1925. Më gjerësisht për këtë, shih: Resul Rexhepi - Sadik Mehmeti, "Risaleja" e haxhi Rrustem ef. Shportës - një vepër e rëndësishme për shkencat kuranore, "Edukata Islame", nr. 70, Prishtinë, 2003, f. 73 - 92.

¹⁶ Fjala arabe "Mexhmu'a", d.m.th. "përmbledhje", "koleksion". Është nxjerrë nga fjala arabe "xhem'a", "me grumbullue", "me tubue" etj. Në rastin tonë, fjala "mexhmu'a", d.m.th.: "shënime private me përmbajtje të llojllojshme". "Mexhmu'anë", hartuesi rëndom ia ka lënë trashëgim dikujt nga të afërmit e tij e ky ka vazhduar të shkruajë dhe të futë lëndë të reja në të. Nuk është për t'u çuditur që në "mexhmu'a" mund të gjenden materiale të llojllojshme, që në vende të tjera nuk mund të gjenden. Kështu, secila "mexhmu'a" është antologji më vete dhe unikale. Prandaj, "mexhmu'a"-të, secila në veçanti, paraqesin burime të vlefshme për historinë e kulturës së vendeve tona. Ato rëndom janë bartur në xhep, prandaj pjesa më e madhe e tyre kanë formatin e xhepit dhe, që të ruhen nga dëmtimi, lidheshin me një lidhje lëkure të butë dhe quheshin "xhonk". Më gjerësisht: Salih Trako, *Medzmua pjesnika Šakira, "Anali"* Gazi Husrev-begove Biblioteke, knjiga, II - III, Sarajevo, 1974, f. 109.

¹⁷ Mr. Lejla Gazisë i Salih Trako, *Medzmua sarajevskog pjesnika Mehmeda Mejlije Guranije, "Anali"* GHBB, knjiga XV - XVI, Sarajevo, 1990, f. 105.

¹⁸ Është diplomë në gjuhën arabe me shkrimin thuluth, shumë të bukur. Formatin 21.5x13 cm. Teksti 12x6.5 cm. Përmbledh 18 faqe tekst. Është diploma e haxhi Mustafa bin Abdylfetahut, i njohur si Berlaizade (Berlajolli), të cilit ia kishte lëshuar mësuesi i tij, haxhi Ahmed efendi bin Zahidi, nga Vushtrria, më 22 shev-val të vitit 1303/1885.

¹⁹ Është përmbledhje e ilahive të shkruara në gjuhën turke dhe në gjuhën shqipe me alfabet arab. Autori i këtyre ilahive është Dervish Fejze Salihu nga Lubizhda e Hasit, i cili ka jetuar në vitet 20-90 të shekullit XIX. Ka lënë shumë poezi. Kjo përmbledhje e dorëshkrimeve ka qenë, sikurse shkruan, pronë e Rexhep Ahmed bin mulla Xhemailit apo Rexhep Spahiut, kopjuesi i këtyre ilahive, të cilat i kopjoi më 13 qershor 1327/1909 në Terstenik të Vushtrrisë.

²⁰ Është në gjuhën arabe me shkrimin ta'lik të trashë, shumë të bukur dhe korrekt. Veprën bazë "*Vikaje err-Rrivaqe fi mesaili el-hidaje*" e ka shkruar Burhan esh-Sheria Mahmud b. Sadri esh-Sheria el-Evvel Ahmed b. Ubejdullah el-Mahbub el-Hanefi (Plaku), vdiq më 673/1274. Komentimin e bëri nipi i tij, Sadr esh-Sheria eth-Thani (el-Asgar) i Riu, vdiq më 747/1346 dhe e quajti "*Muhtesar el-Vikaje*". Kopjuesi dhe viti i kopjimit mungojnë.

²¹ Dr. Kujtim Nuro, *Dokumente osmane në arkivat shqiptare*. Tiranë, 2000, f. 30.

²² Është enciklopedi islame, që bën fjalë për tesavufin, etikën dhe për shkencat e tjera islame. E ka shkruar më 1170/1756 Shejh Ibrahim Hakki b.Dervish Osman el-Erzerumi es-sufi el-Hanefi; vdiq më 1195/1780. Është në gjuhën turke i shkruar me shkrimin nes'h mjaft të bukur, me elegancë dhe përsosuri. Formatin 31 x 18.5 cm; Teksti 24x 12 cm. Përmbledh 954x40 faqe. Nuk dimë kush është kopjuesi e as vitin e kopjimit.

²³ Për familjen Xhinolli dhe pinjollët e saj - Maliq pashën dhe Jashar pashën, më gjerësisht: Hasan Kaleshi - Ismail Eren, *Prizrenac Mahmud pasha Rrotul, njerove zaduzbine i vakufnama*, Starine Kosova, VI - VII, Prishtina, 1972 -1973.